

Forfatter:

Klaus Nielsen

Redaktør:

Johnny Kondrup

Stine Guldahl Holst

Regulativ for punktkommentarer

1 Indledning

1.1 Begreber og afgrænsninger

1.2 Punktkommentarens formål

2 Verbalkommentarer

2.1 Overordnede mål

2.2 DDO som tærskel

2.3 Eksempler

2.3.1 Grundtvigs fordanskninger af udenlandske ord

2.3.2 Grundtvigs arkaiserende sprogbrug

2.3.3 Idiomatiske ord og vendinger

2.3.4 Forældede ord og bøjninger

2.3.5 Dialektale og andre særsproglige vendinger

2.3.6 Ord, som har skiftet betydning siden Grundtvigs tid

2.3.7 Ord i en usædvanlig betydning

2.3.8 Den proverbiale kommentar - faste udtryk, talemåder og ordsprog

2.3.9 Syntaks og forældede bøjningsformer

2.3.10 Fremmede ord og passager

2.3.11 Uigennemskuelig ortografi

2.3.12 Typiske småord

2.4 Grænseområder

2.5 Grundtvigs selvkommenteringer

2.6 Negativ definition

2.7 Formalia - verbalkommentarens udformning

2.7.1 Lemma

2.7.2 Forklaringen

2.7.3 Interpunktion og ortografi

3 Registeropmærkninger

4 Bibliografiske initialkommentarer

5 Anvendt litteratur

1 Indledning

1.1 Begreber og afgrænsninger

Med betegnelsen punktkommentar forstås lokale forklaringer til et specifikt ord eller en specifik passage i Grundtvigs tekst. Det punktkommenterede ord (eller den punktkommenterede passage) kaldes lemma. Udgavens punktkommentarer består af to overordnede kategorier:

- Verbalkommentarer
- Opmærkninger til udgavens registre

Kun i forbindelse med verbalkommentarerne er der tale om lokale og individuelt forfattede punktkommentarer. Registeropmærkningerne er i stedet baseret på genbrug af forklaringer til ofte genkommende stof. Disse kan med fordel opfattes som en slags ordbog eller leksikon over elementer, som Grundtvig ofte henviser til. Udgavens registre er følgende:

- Stedregister
- Personregister
- Mytologisk register
- Titelregister
- Bibelstedsregister

Kun verbalkommentarerne skrives enkeltvis og samles i en kommentarfil (fx 1809_117_com.xml). Denne vises på siden i en separat fane. Forklaringerne til udgavens registerstof skrives derimod kun én gang i den pågældende register-fil (fx myth.xml) og kan derefter genbruges. Hver gang Grundtvig nævner Odin, opmærkes navnet med samme kode `<rs type="myth" key="myth59">`. Når brugeren klikker på navnet, åbnes et pop-up-vindue med det mytologiske registers generelle oplysninger om asernes overhoved.

Udgavens punktkommentarer omfatter *ikke* realkommentarer og intertekstuelle referencer, således som praksis har været tidligere. Oplysninger af real- eller intertekstuel karakter kan undtagelsesvis indgå som supplement til en verbalkommentar jf. pkt. 2.4.

I visse tilfælde forsynes værktitler med en kort bibliografisk punktkommentar. Dette bruges bl.a. i forbindelse med Grundtvigs digt- og salmesamlinger, hvor fx. en række enkeltværker har været udgivet tidligere (se end videre afsnit 4). GV etablerer og gengiver også disse genoptryk, men forsyner dem hverken med kommentarer, opmærkninger eller sidetal til andre udgaver. Læseren oplyses således herom i punktkommentaren og får et link til det kommenterede førstetryk, se eksempler under punkt 4.

Grundtvigs egne rettelseslister forsynes hverken med verbalkommentarer eller opmærkning til registre, jf. praksis for emendation pkt. 7. Indholdsfortegnelser behandles som al andet tekst og forsynes med både verbalkommentarer og opmærkninger.

1.2 Punktkommentarens formål

En punktkommentar skal hjælpe læseren forbi en lokal vanskelighed i teksten. Hvor den overgribende kommentar (dvs. indledning og tekstredigering) skal give læseren en række forkundskaber til at forstå værket som helhed, er hensigten i punktkommentaren at fokusere lokalt.

En punktkommentar skal ikke (nødvendigvis) tage hensyn til værket som helhed; dog er det afgørende, at den er kontekstfølsom. En forklaring af et vanskeligt ord må ikke stride imod den umiddelbare kontekst, som ordet optræder i. Den umiddelbare kontekst kan i denne sammenhæng ikke bestemmes som en fast størrelse. Det vil variere fra tekststed til tekststed, hvor 'langt væk' fra lemma man er nødt til at gå for at afklare konteksten. Den kontekst-døve kommentar, som Johnny Kondrup kalder denne type (2010, s. 485), er ofte mere forstyrrende end ingen kommentar.

Punktkommentaren skal sikre, at læseren ikke får en *forkert* forståelse af den lokale passage. Den kan og skal ikke sikre den *korrekte* forståelse, da en sådan ikke findes, ligesom den tidsmæssige afstand mellem værk og læser ikke kan udviskes. Dog kan punktkommentaren fungere som mægler eller brobygger i mødet mellem værk og læser.

Punktkommentaren har derfor principielt to opgaver:

- at gøre læseren opmærksom på, at den historiske afstand byder på forståelsesvanskeligheder, og
- at tilbyde læseren den nødvendige viden for at forstå den lokale vanskelighed og komme videre i læsningen.

Især i poetiske værker kan der være vanskeligheder i teksten, som ikke skyldes den historiske afstand mellem tekst og nutidig læser, men må tilskrives genren og det poetiske sprogs hang til flertydigheder. Inden for kommentarteori taler man om hhv. primær og sekundær dunkelhed, hvor kun den sidste beror på den historiske afstand. Primær dunkelhed (eller poetisk dunkelhed, som den også kaldes) skyldes i stedet forfatterens eget vanskelige sprog.

Punktkommentarerne i *Grundtvigs Værker* opererer ikke fast med denne distinktion i udvælgelsen af ord og passager til kommentering. Dog kan den være nyttig, når man i poetiske værker står over for tilfælde af primær dunkelhed. Her kan det være vanskeligt at give en dækkende forklaring. Hvis dunkelheden kan tilskrives genren eller sprogbrugen, skal filologen ikke forsøge at opløse og forklare den i alle dens detaljer. Derimod skal læseren tilbydes en forklaring, som ikke afskærer poetiske betydningslag, og som gør opmærksom på, at her er tale om netop en poetisk og flertydig udtryksform.

For en mere prosaisk gennemgang af udgavens kommenteringspraksis med eksempler se Nielsen 2017.

2 Verbalkommentarer

2.1 Overordnede mål

Verbalkommentarerne skal forklare vanskeligt forståelige ord eller passager i Grundtvigs tekst. De skal bl.a. kompensere for den historiske udvikling, som sproget er undergået, siden værket blev skrevet. Johnny Kondrups beskrivelse i *Editionsfilologi* (2011, s. 393) passer glimrende til udgavens retningslinjer:

Verbalkommentarerne identificerer ord, som er blevet forældede og ikke længere findes i brug, samt ord, der har ændret betydning. Den sidste

gruppe kan være svær at identificere, men er tilsvarende vigtig, fordi ordene ukommenteret får moderne læsere til at tro, at de forstår, hvad de faktisk ikke forstår.

Kommentarernes forklaring må ikke brede sig ud over det, der er relevant for lemma; der kommenteres med andre ord kun 'i første potens', fx:

Daarekiste-Snak] vrøvl, forrykt tale.

men ikke:

Daarekiste-Snak] vrøvl, forrykt tale; dårekister har formentlig eksisteret siden middelalderen og var forvaringssteder, primært til farlige sindssyge; den ældste omtale af en dårekiste findes i et pantebrev fra Ribe 1454; dårekisterne afløstes af helbredelsesanstalter, de nuværende psykiatriske hospitaler, i 1800-tallet.

I visse tilfælde kan det dog give mening lokalt at udvide verbalkommentaren, så den lyder:

Daarekiste-Snak] vrøvl, forrykt tale. Egl. snak på en sindssygeanstalt.

2.2 DDO som tærskel

Grænsen for verbalkommentarerne i *Grundtvigs Værker* er *Den Danske Ordbog* (DDO). Det betyder, at alle ord, som enten ikke forklares eller ikke forklares dækkende i DDO kommenteres. Det gælder også vanskelige ord som "sejd", "hedenold" og "hartad".

Kun hvis et vanskeligt ord har *forskellige* betydninger i DDO, lader vi en verbalkommentar pege på den rigtige.

Et eksempel fra *Kirkens Gienmæle* (1825), s. 4:

Det nytter derfor slet ikke, Alt hvad Forf. snakker, frem og tilbage (S. 303-35) om, hvilken Modsætning han vil have mellem Catholicismens og Protestantismens **Symboler**; thi dermed siger han jo kun, hvordan den protestantiske Kirke skal være,

Punktkommentaren til 'Symboler' lyder:

bekendelsesskrifter, dvs. de skrifter, der rummer et kirkesamfunds grundlæggende troslære.

Denne betydning af ordet 'symbol' findes ganske vist i DDO (betydning nr. 3), men vi kommenterer for at sikre læseren mod at misforstå passagen ud fra den mere almindelige betydning: 'tegn eller figur'.

Når et ord er **entydigt** forklaret i DDO, kommenterer vi altså **ikke**.

2.3 Eksempler

Herunder følger en række eksempler på de kategorier, som i de fleste tilfælde verbalkommenteres.

2.3.1 Grundtvigs fordanskninger af udenlandske ord

Et eksempel er ordet 'Folke-Art' fra *Lykønskning til Danmark* (1847), s. 18. Verbalkommentaren hertil lyder:

Ordet findes ikke på dansk, men er Grundtvigs fordanskning af Herders begreb "Volksart" om et folks identitet som forankret i dets modersmål, kultur og historie.

2.3.2 Grundtvigs arkaiserende sprogbrug

Grundtvigs sprog er ofte arkaiserende og egenartet. Dansk-nordiske ord og vendinger kommenteres i nødvendigt omfang, dvs. hvor de byder på vanskeligheder for læseren, fx 'Gylden-Aaret' og 'Vidskab', som begge forklares i ODS. Denne har dog været kritiseret inden for forskningen, og vi giver i stedet kortere og kontekstbestemte betydninger, fx: 'viden, kundskab' eller 'filosofi; videnskab'.

2.3.3 Idiomatiske ord og vendinger

Faste ord og vendinger, som er dannet af Grundtvig, kommenteres, fx 'Drenge-Videnskabelighed' i betydningen 'umoden og snævert forstandsmæssig forskning eller undervisning.' Desuden kommenteres faste ord og vendinger, som hos Grundtvig har en afvigende betydning, fx 'Folke-Raad' i betydningen 'rådgivende stænderforsamling', og 'den sorte Skole' i betydningen 'latinskolen'; før Grundtvig forbandtes begrebet i nordisk (og tysk) folketro med en trolddomsskole i Wittenberg.

2.3.4 Forældede ord og bøjninger

Ord, som i dag er forældede, fx 'drape', dvs. lovprisende digt i den oldnordiske litteratur.

Ligeledes forældede bøjninger, fx bydeform i flertal. I den velkendte førstelinje "Kommer hid, I Piger smaae!" forsynes første ord med forklaringen: kom (imperativ pluralis). Når lemmas grundform eller stamme så at sige er identisk med forklaring som her, er yderligere oplysninger ikke nødvendige. I andre tilfælde er afstanden mellem lemma og forklaring større, hvorfor en mellemregning kan tilføjes, fx:

- bier] vent (imperativ pluralis af 'bie').
- holder] ophold, forsink (imperativ pluralis af 'holde').
- lænter] tøv (imperativ pluralis af 'lente').

men altså **ikke**: gaaer] gå (imperativ pluralis af 'gå'), eller hører] hør (imperativ pluralis af 'høre').

2.3.5 Dialektale og andre særsproglige vendinger

kommenteres, fx 'Sællandsfar'] sjællænder og 'Rygstyd'] rygstød, rygstøtte.

2.3.6 Ord, som har skiftet betydning siden Grundtvigs tid

'Høiskole' betød fx højere læreanstalt eller universitet, 'forloren' som betød fortabt. Andre eksempler er: 'daarlig' = tåbelig; 'intet mindre end' = alt andet end; 'brød sig ikke om' = var ligeglad med; 'Rejsning' = holdning; 'uforbederlig' = kan ikke være bedre.

Det er ord af denne type, som ukommenterede ville få moderne læsere til at tro, at de forstår, hvad de ikke forstår. Dog må man ud fra konteksten operere med en bagatelgrænse. Når Grundtvig omtaler blomsten 'kærminder' sigter han formentlig til forglemmigejen, i det de to forskellige planter har ændret navn med tiden. Dog er det ikke sandsynligt, at Grundtvig har haft en botanisk pointe med at nævne den specifikke art. Snarere bruger han betegnelsen 'kærminder' som et ordspil, der forbinder den danske flora med frasen 'kære minder' (jf. ODS' betydning 2). Når dette er tilfældet kommenterer vi, men altså ikke i det (sjældne) tilfælde, hvor Grundtvigs sigte er rent botanisk.

2.3.7 Ord i en usædvanlig betydning

Ord, som i konteksten forekommer i en usædvanlig betydning. At der er tale om en afvigelse fra den normale betydning signaleres med et 'her', fx Tilsætning] her: tilføjelse.

2.3.8 Den proverbiale kommentar - faste udtryk, talemåder og ordsprog

Betegnelsen 'proverbiale kommentarer' stammer fra Niels Werner Frederiksen artikel »Lucas skrev ikke så. Editionsfilologiske refleksioner over kommentering af ordsprogligt stof« (2013). Den anvendes her for at betegne det felt, som består af ordsprog, talemåder, faste udtryk og andet ordsproglignende stof, som vi ønsker at registrere i vores kommentarer. Disse kategorier er ofte defineret på forskellig vis inden for forskningen, hvilket vanskeliggør anvendelse af dem. Desuden kan udtryk til tider kategoriseres forskelligt. Med det 'proverbiale' felt betegner vi altså de udtryk, som ud fra vores definition nedenfor, skal registreres, uanset om de i ordbøger og lignende er kategoriseret som enten ordsprog, talemåder eller faste udtryk. DSL's ordsprogsekspert, Simon Skovgaard Boeck, fungerede i sommeren 2016 som tilsynsførende og sparringspartner på nærværende bestemmelser.

Vanskelighederne ved de forskellige definitioner ses ofte behandlet i forskningen, jf. fx Frederiksen 2013, s. 43, og Brøndum-Nielsen 1942, s. 7-11. I Maus *Dansk Ordsprogs-Skat* 1-2 (1879) skelnes der mellem egentlige ordsprog, mundheld og rimsprog på den ene side og talemåder, tankesprog og leveregler på den anden. Kun udtryk, som hører til den første kategori, har fået selvstændige numre i samlingen, hvorimod de resterende udtryk er optaget uden for nummer med mindre skrifttype og placeret til sidst i hver ordsektion, sml. fx »*Dyrekjøbt* bliver gjerne dyrebart« (nr. 1.504) og »Det er *dyre* gode Dage, som

have Trældom med sig« (bind 1, s. 147). Kun den første er altså ud fra Maus definition et ordsprog.

Praksis i GV

Vores registrering af ordsprog og ordsproglignende stof tager så vidt muligt udgangspunkt i det, Grundtvig har anset for at være ordsprog. Til dette bruger vi hans egen samling *Danske Ordsprog og Mundheld* fra 1845 samt andenudgaven fra 1875, som er udgivet af Svend Grundtvig og forøget med 250 ordsprog fra faderens eget håndeksemplar af førsteudgaven. Disse i alt 3.260 udtryk registreres *alle* i vores proverbiale kommentarer. Dertil føjer vi alle Maus ca. 12.000 numre, men ikke de talemåder med mere, som er optaget uden for nummer. Som undtagelse registreres talemåder (uden for nummer) hos Mau, hvis disse er kommentarkrævende, dvs. hvis de ikke forklares i DDO, og hvis betydningen af dem ikke giver sig selv ud fra konteksten. Som eksempel kan nævnes udtrykket »Han kan nok kvæle *Abekatten*« (bind 1, s. 7). Udtrykket kræver en verbalkommentar, da det ellers er uforståeligt, og Mau gives i den forbindelse som belæg:

talemåde, jf. Mau 1879, bind 1, s. 7; bruges om den, som drikker mere, end han kan tåle.

I modsætning hertil kan fx nævnes følgende udtryk, som alle forklares i DDO og derfor ikke kommenteres:

- At have en torn i øjet (Mau 1879, bind 2, s. 442)
- At have sort på hvidt for noget (Mau 1879, bind 1, s. 461)
- At skumme fløden (Mau 1879, bind 1, s. 39)

Vi anvender Maus ordsprogssamling, da den stadig er en for forskningen værdifuld udgave, jf. *Danmarks gamle Ordsprog*, bind 1:2 (1979), s. 723.

Det vigtige for arbejdet med punktkommentarerne til GV er, at kommentator ikke fra gang til gang skal afgøre, om en ordsproglignende vending har de rette karaktertræk i forhold til en given ordsprogsdefinition. I stedet skal udtrykket blot identificeres hos Grundtvig og/eller Mau og registreres og/eller kommenteres derefter. Det er dermed også uvæsentligt, hvordan DDO betegner udtrykket.

For at opsummere: Den proverbiale kommentar bruges ved:

- alle udtryk, som er optaget i Grundtvig 1845 og 1875
- alle udtryk, som er optaget med nummer i Mau 1879
- alle kommentarkrævende udtryk, som er optaget uden for nummer i Mau 1879

Den proverbiale kommentar bruges derimod ikke ved:

- udtryk, som er optaget i Mau 1879 uden for nummer, og som ikke kræver en sproglig kommentar

En del ordsprog stammer oprindeligt fra Bibelen. Disse behandles som ovenfor, og markeres i tillæg med vores sædvanlige bibelstedsopmærkning. Oplysningen om bibelstedet skal ikke gentages i kommentaren:

Men hvem mene I vil nu skifte Klenodier og Sværd til Kæmper paa Bænk, naar eders æreløse Flugt bliver vitterlig i fjerne Lande! O! ► **ti Gange (com287) heller dog døe med Æren end leve med Skam** ◀ [jf. 2 Makk 6,19]!

Bibelstedshenvisningen er kodet rundt om kommentaren, som lyder: ordsprog, jf. Mau 1879, nr. 1.506, og Grundtvig 1845, nr. 1.071. Heller betyder hellere.

Kommentarernes udformning

De proverbiale kommentarer udformes så vidt muligt efter en fast formel på følgende vis:

Dertil dog svared den gamle Ørn,
Mens begge hans Øine runde:
Formange Mus de bide en Kat,
Thi maa jeg rømme af Lunde.
(*Danske Kæmpeviser*, 1847, s. 83)

Formange Mus de bide en Kat] ordsprog, jf. Mau 1879, nr. 6.652, og Grundtvig 1845, nr. 1.790.

Hvis Grundtvig selv introducerer udtrykket som et ordsprog i teksten, udelades denne betegnelse fra forklaringen:

Snorro har netop lært mig at blæse Professoren det Stykke han skal have, og saa stadfæster sig her igien et gammelt Ord, som siger: **det sinker ikke at bede og at smøre**, og jeg vil sætte til, at i Snorros Krønike er der just ogsaa gode Herberger at bede i, (*Imod den lille Anklager*, 1815, s. 4 f.)

det sinker ikke at bede og at smøre] jf. Mau 1879, nr. 8.635, og Grundtvig 1845, nr. 2.335. At bede betyder her at hvile.

Hvor hele udtrykket kræver en forklaring, kan denne indsættes før angivelsen af nummer:

Her er, min Tro, gode Raad dyre, men veed han hvad, Hr. Recensent! jeg vil ikke **gaae imellem Bark og Træe** ihvad saa han vil, jeg lader Signe gaae ind med Habor, (*Literatur-Tidendens Skudsmaal*, 1816, s. 23)

gaae imellem Bark og Træe] adskille nærtstående eller ødelægge det gode forhold mellem dem; ordsprog, jf. Mau 1879, nr. 10.545, og Grundtvig 1845, nr. 2.358.

Hvor forklaringen ikke på naturlig vis kan træde i stedet for lemma, indsættes den efter angivelsen af nummer:

Vel veed jeg, at Mange aabenbar, og Adskillige i Hjertet, le ad mine Spaadomme; men jeg maa svare dem med Kristi Ord: naar I se paa Himmelen, sig I:

Aften rød gør Morgen sød

Morgen rød gør Aften blød.

(*Saga. Nytaarsgave for 1811, 1812, s. XXI*)

Aften rød gør Morgen sød / Morgen rød gør Aften blød] ordsprog, jf. Mau 1879, nr. 9, og Grundtvig 1845, nr. 1.857. Ordsproget betyder, at når himlen om aftenen er rød, bliver vejret godt om morgenen, men hvis himlen er rød om morgenen, bliver det en våd (blød) aften.

Hvor kun en del af udtrykket kræver en forklaring, indsættes denne efter angivelsen af nummer:

Men hvem mene I vil nu skifte Klenodier og Sværd til Kæmper paa
Bænk, naar eders æreløse Flugt bliver vitterlig i fjerne Lande! O! **ti**
Gange heller dog døe med Æren end leve med Skam⁵⁹!

ti Gange heller dog døe med Æren end leve med Skam] ordsprog, jf. Mau 1879, nr. 1.506, og Grundtvig 1845, nr. 1.071. Heller betyder hellere.

Et kommentarkrævende udtryk uden for Maus nummerering kommenteres som vist oven for med bindnummer og sidetal, fx: talemåde, jf. Mau 1879, bind 1, s. 7.

Referencer til Grundtvigs egen samling gives til udgaven fra 1845 for fællesmængden af de to udgaver og til udgaven fra 1875 for de 250 tilføjelser. Der kan være udtryk fra 1845, som ikke er medtaget i 1875, jf. L. Schrøders anmeldelse i *Nordisk Månedskrift for folkelig og kristelig Oplysning* (1875), s. 156. Schrøders formodning har ikke kunnet verificeres. Helge Toldberg behandler også ordsprogsstoffet i sin *Grundtvig som filolog* (1946), kapitel 4 (s. 70-91). Fremstillingen er til tider vanskelig at følge, men enkelte udsagn peger i samme retning, jf. fx s. 75, note 18.

Ordsprog findes lettest ved at slå op i ODS på et af udtrykkets centrale ord. Derudover har vi både Maus og Grundtvigs samlinger elektroniske på fællesdrevet i ikke fuldstændig korrekturlæste versioner.

2.3.9 Syntaks og forældede bøjningsformer

Når syntaksen skønnes at hæmme forståelsen, gives en verbalkommentar. Denne må ofte knytte sig til en passage og ikke kun et enkelt ord. Det kan bl.a. være stærkt afvigende ordstillinger i værker i bunden form eller forældede bøjningsformer, fx:

den **være** i Øvrigt sand eller falsk

Verbalkommentar:

være] kan være (konjunktiv).

På Grundtvigs tid benyttede man konjunktivformer i højere grad, end vi gør i dag. Der er oftest tale om den **optativiske konjunktiv**, der udtrykker enten ønsker eller befalinger.

Denne form betegnes i GV 'optativ', fordi det alene er den optativiske konjunktiv, der er i brug på moderne dansk.

Ingen troe imidlertid, jeg vil nægte denne Ringeagts Tilvær

Verbalkommentar:

Ingen troe] Ingen må tro (optativ).

Der skal være opmærksomhed på, at man lejlighedsvis kan støde på andre former for konjunktiv end den optativiske, nemlig når der er tale om muligheder, betingelser og/eller ikke-virkelige forhold (potentialis, konditionalis, irrealis). Hvor optativ defineres som "ønskemåde", definerer ODS konjunktiv som "den maade af verbet (udsagnsordet), som især bruges til at betegne noget som blot tænkt, uvist, betinget olgn.; den betinge(n)de, forestillende maade". Et eksempel fra "Aabent Brev til mine Börn":

Det vare lidet, eller vare længe,

Verbalkommentarer:

Det vare] om det måtte vare (konjunktiv).

vare] (om det) måtte vare (konjunktiv).

Her kan der ikke meningsmæssigt være tale om en optativ (hverken i dens bedende eller bydende betydning), men om en konjunktiv der udtrykker det uvisse.

Til angivelse af grammatiske forhold anvendes de latinske, ikke de danske betegnelser (fx 'præsens' i stedet for 'nutid'). Dette gælder også de mere sjældne som optativ eller imperativ.

Det er **kun** nødvendigt at forklare ældre former som fx præsens pluralisformer uden -r, hvis teksten giver anledning til misforståelser.

2.3.10 Fremmede ord og passager

verbalkommenteres - dog stadig med DDO som tærskel. Det betyder, at alment kendte ord som 'ergo', 'a la' og 'donna' ikke forklares. Skandinaviske og engelske ord eller passager oversættes ikke. Hvis disse er kommentarkrævende, gives dog en forklaring.

Enkeltord forklares ud fra ordbogsoplæg, og vi angiver derfor ikke, hvem der har oversat. Længere passager oversættes af GV. Oftest er der tale om litterære citater, hvorfor en allerede udgiven dansk oversættelse kan anvendes. Findes en sådan ikke, eller er den ikke dækkende, oversætter vi selv. I disse tilfælde anføres: (overs. GV). Et par eksempler på de forskellige typer gives her:

Mottoet til "Papegøien og Skaden" (1809) lyder således:

“Mutato nomine de vobis fabula narratur”.

Det er et tillempet citat af Horats og kan derfor ikke overtages fra den danske oversættelse. Verbalkommentaren lyder: lat., ‘hvis navnet skiftes ud, handler historien om jer’ (overs. GV).

I “Æsthetisk Litteratur” (1809) citeres Vergil på latin:

Per varios casus, per tot discrimina rerum Tendimus in Latium – – – /
har svævet mig for Øret og i Tanken (...)

Verbalkommentaren hertil lyder: lat., ‘Gennem alt vekslende held og gennem mangfoldige farer er vi på vej til Latiums land’. Citat fra Vergils *Aeneide*, 1. bog, vers 204 f. (overs. Due 1996, s. 15).

Et enkelt fremmedord forklares på følgende vis:

vortex] lat., hvirvel.

Ved fremmedsproglige ord og vendinger gives der, hvor det skønnes nødvendigt, først en leksikalsk oversættelse, dernæst efter komma og ‘her:’ en kontekstbestemt betydning, fx:

stupor] lat., sløvhed, her: måben.

Ved latinske genitiver af navne gives en verbalkommentar, og opmærkning til fx personregisteret knyttes til forklaringen i stedet for til brødteksten. I forklaringen anvendes den normerede stavemåde, fx Tyri] *Tyros* eller Darii] *Dareios*. I begge tilfælde er forklaringerne opmærket til personregisteret. Undtagelser er Jesu, Jesum, Kristi og Kristo, som alle personopmærkes i brødteksten.

Om kommenteringen af Jehova se pkt. 6: Appendiks.

2.3.11 Uigennemskuelig ortografi

Hvis et ord pga. en afvigende, men tilladt, stavemåde kan forveksles med et andet ord, verbalkommenteres. Følgende ord kommenteres altid: Syndes = syntes, lærde = lærte og meende = mente. Andre ord, der kan forveksles, men som ikke kommenteres konsekvent (dog altid konsekvent inden for det enkelte værk) er fx: Lærde, laande, talde, hørde, syndes, bragde, drømde, førde, talde.

2.3.12 Typiske småord

som oftest kommenteres, når de står i særlige betydninger, fx:

- saa] således (eller sådan).
- det er] det vil sige.
- nu] nuvel.

- og] også.
- der] da.
- enten] hverken. (NB: oftest i forbindelsen: enten eller = hverken eller)

Bemærk, at det kun er i de tilfælde, hvor småord som disse har særlig betydning, vi kommenterer. Kan det ikke afgøres med sikkerhed, om fx et “og” betyder ‘også’ eller blot ‘og’, undlader vi at kommentere.

Et særligt lumsk eksempel udgør adverbiet ‘jo’, som i visse konstruktioner kan betyde ‘ikke’ (jf. ODS' betydning nr. 4, 4.1 samt 10.1 og 10.2). Det er vigtigt for os at udpege disse tilfælde, da en moderne læser ellers kan komme til at udlede den modsatte betydning, dvs. hvor ‘jo’ forstås som et bekræftende element. Det er dog ikke altid lige nemt at identificere disse tilfælde, og det lader sig ikke gøre at opstille et sæt syntaktiske kriterier. Et par eksempler kan i stedet hjælpe:

Efter denne nødvendige Æres-Erklæring, nødvendig, ikke fordi man jo frit kan sige om England alt, hvad man vil, ligesom man dør siger frit, hvad man vil, om al Ting, selv om Rusland, endsige da om Danmark, men nødvendig for Sandhedens og vor egen Skyld (*Mands Minde*, 1838, s. 443)

Det lykkedes ham ogsaa, thi som Ludvig Tydskers Sendebud fik han, ved Underhandlinger, Leilighed til at lægge baade sin Forstand og sin Ærlighed for Dagen, saa at Danner-Kongen troede ham i verdslige Ting blindt paa hans Ord, og søgte hans Raad. Det kunde da ikke feile, at jo Kongen maatte give Agt paa hans Tale |om de himmelske Ting, det var ham en Lyst at høre Bibelens hellige Frasagn, (“Ansgars Eftermæle” 1817, s. 131 f.)

Kun i eksemplet fra *Mands Minde* skal ‘jo’ forsynes med forklaringen: ikke.

2.4 Grænseområder

En verbalkommentar kan undtagelsesvis indeholde stof, som normalt hører hjemme i realkommentarer eller er intertekstuelle referencer. Dette kan forekomme:

- som supplement til en egl. verbalkommentar
- når en rent sproglig forklaring ikke er dækkende

Et eksempel fra “Æsthetisk Litteratur” (1809), s. 262:

Her se vi Baggesen i den Dragt, hvori han først og maaske mest behagede sine Landsmænd; men som det synes, sjeldnere sig selv. Aldrig har han i komisk Dybde og Heelhed naaet Holberg, mindre Vessel i sit eneste mageløse Værk, og undertiden kunde man vel være fristet til at gentage Baggeseens egne Ord:

Skriv først en Kjærlighed foruden Strømper,

Før du agerer **votre serviteur!**

Punktkommentaren lyder:

fr., 'deres tjener' eller 'til deres tjeneste'. Her en hentydning til ugeskriftet *Votre Serviteur Otiosis* (da. til deres tjeneste i fritiden) udgivet af Johan Herman Wessel i 1784-1785.

Lemma skal først og fremmest oversættes til dansk. Men da dette ikke forklarer den betydning, vi formoder at Grundtvig har tiltænkt, gives en yderligere forklaring med den intertekstuelle reference til Wessels tidsskrift. Argumentet er, at læseren møder punktkommentaren med en forventning om at blive oplyst om ordets eller passagens betydning. Giver vi kun oversættelsen, opfylder vi kun dette halvt, og oversættelsen mister principielt sin værdi. Situationen er sammenlignelig med rene verbalkommentarer, hvor et ord kan forklares med flere betydninger, som alle kan passe ind i konteksten. Her er det verbalkommentarens opgave at holde tekstens betydningspotentiale åbent for læseren, og ikke låse denne fast i én betydning.

Et andet eksempel fra *Græsk og Nordisk Mythologi* (1847), s. 37:

Dette er Indholdet af Demeter-Hymnen, naar man springer over hvad der fortælles om Gudindens Bedrifter i sin Kiællinge-Dragt, da hun, blandt andet, selv skal have stiftet de **Eleusinske Mysterier**, thi hvor vigtig en Mine end Sligt kan give sig, og om end Ordsproget stadfæster sig, at blind Høne finder ogsaa et Korn, saa er det dog langt mindre Mythe end Kiællinge-Snak.

Punktkommentaren lyder:

kultiske ceremonier i byen Eleusis, hvor indviede dyrkede gudinden Demeter og datteren Persephone.

Her har ordet 'Mysterier' en kommentarkrævende betydning (dvs. 'ceremonier'), og det er både passende og naturligt at inddrage 'Eleusinske' i forklaringen.

2.5 Grundtvigs selvkommenteringer

Til tider kommenterer Grundtvig selv sine værker. I fx *Danske Kæmpeviser* (1847) giver Grundtvig en række forklaringer til vanskelige eller forældede ord i viseteksterne. Grundtvigs egne forklaringer behandles på lige fod med den øvrige tekst, dvs. forsynes med en verbalkommentar, hvis de i sig selv er kommentarkrævende eller evt. fejlagtige i forhold til lemma. Det kommenterede ord i viseteksten, dvs. Grundtvigs lemma, kommenteres efter vores retningslinjer - også selvom Grundtvigs forklaring måtte være dækkende.

2.6 Negativ definition

Punktkommentarerne omfatter **ikke** følgende kategorier:

- Realkommentarer
- Intertekstuelle referencer (gælder både eksternt som internt i forfatterskabet)
- Biografisk udlæggende kommentarer
- Begrebsforklarende kommentarer
- Teologiske kommentarer
- Fortolkende kommentarer

2.7 Formalia - verbalkommentarens udformning

2.7.1 Lemma

Lemma opmærkes med xml-koder i selve tekst-filen, så den kan vises i applikationen.

Hvis det er nødvendigt at gengive lemma i selve forklaringen, gøres dette uden anførselstegn og på nudansk.

Lemma er altid et *helt* ord, dvs. at man fx lader genitiv-s indgå i lemma og at sammensætninger ikke adskilles i opmærkningen fx

Høiskolens - ikke Høiskolens

Heglehoveder - ikke Heglehoveder

Når teksten er lemmatiseret og opmærket i tekst-filen, køres teksten gennem en numerator, som automatisk tildeler hvert lemma et nummer. Der kan efterfølgende indføres nye lemmata manuelt. Disse tildeles numre uden for den fortløbende nummerering. Nye lemmata skal indføres 'på den rigtige plads' i kommentarfilen.

Når flere på hinanden følgende lemmata er ens og kan forklares ud fra samme verbalkommentar, kan man 'genbruge' forklaringen ved at henvise til samme kommentarnummer.

2.7.2 Forklaringen

skal i videst mulig omfang kunne erstatte lemma i forholdet 1:1, dvs. at forklaringen skal angives med samme bøjning og tempus. Er lemma et verbum i præsens, skal forklaringen også stå i præsens, fx:

Den Sladderhank jeg hurtigt **stiller**

Verbalkommentaren lyder (også i præsens): dæmper.

Hvis der indgår et genitiv-s i lemma, skal forklaringen også indeholde en genitivform, fx:

just derfor maa **Høiskolens** Virksomhed, langt fra at begunstige disse i
Regelen halsbrækkende og altid farlige Spring

Verbalkommentaren lyder: den højere læreanstalts eller universitetets.

Første bogstav er lille, medmindre forklaringen udgør en helsætning. Alle kommentarer afsluttes med punktum eller tilsvarende tegn.

Hvis et kommentarkrævende ord har flere mulige betydninger, som er relevante i konteksten, kan disse angives. Synonyme betydninger adskilles af komma (fx vist nok] ganske vist, sandt nok), mens forskellige betydninger adskilles af semikolon (fx Øienskalk] religiøs hykler; bedrager). Dog bør antallet af mulige betydninger holdes på et minimum, idet kommentarens rolle er at vejlede læseren inden for kontekstens rammer. Oftest er to forskellige betydninger (synonyme eller ej) rigeligt.

2.7.3 Interpunktion og ortografi

I punktkommentarerne anvendes grammatisk komma, og der følges den til enhver tid gældende udgave af *Retskrivningsordbogen*.

Udenlandske ord skrives i enkelte gåseøjne. Dette gælder dog ikke gængse ord og udtryk, der optræder i DDO.

3 Registeropmærkninger

Lemma inkluderer genitiv-s, og sammensætninger kan adskilles fx: **Thursedrotten** (myth116 - thurser) eller **Ælverfruen** (myth108 - alf).

Ved bibelcitater, hvor Grundtvig kun har henvist overordnet til fx en bog uden angivelse af kapitel og vers, markeres hele passagen, dvs. både citat og henvisning. Opmærkningen kodes med den specifikke reference, og normForm bruges med andre ord ikke her, se fx første afsnit af fortalen til *En liden Bibelkrønike* (1814).

Titelbladens oplysninger om trykkested og forlægger opmærkes ikke til hhv. sted- og personregisteret. Grundtvigs egne rettelseslister opmærkes ikke.

De nærmere bestemmelse for opmærkning samt oprettelse af nye poster behandles i vejledningerne til de respektive registre.

4 Bibliografiske initialkommentarer

Som en følgevirkning af vores fokus på den autentiske tekst og på værkernes oprindelige publikationskontekst ønsker vi ikke at klippe værker i stykker, som består af flere dele. Hvis en digt- eller salmesamling indeholder både nye og gamle titler, dvs. både førstetryk og genoptryk, udgives den med andre ord i sin helhed. Dog bliver kun førstetrykkene kommenteret.

Til opsamlende værker af denne type forsynes alle enkelttekster med en kort bibliografisk initialkommentar, som bl.a. giver oplysninger om genoptrykkenes oprindelige publikationskontekst og et link til GV's kommenterede udgave af førstetrykket. Et eksempel fra *Kvædlinger* (1815):

“Anholtstoget” blev trykt første gang i *Sandsigere eller den danske Huusven*, den 22. maj 1811, nr. 18, s. 273-286. Det kommenterede førstetryk kan læses i sin helhed ved at [klikke her](#).

Opbygningen af disse initialkommentarer følger en fast formel:

- [“Titel”] blev trykt første gang i [*tidsskriftets titel*, dato, nr., side/spalte-tal]. Det kommenterede førstetryk kan læses i sin helhed ved at [klikke her](#)
- [“Titel”] blev trykt første gang som indledningsdigt til [*titel på selvstændig Grundtvig-værk*, sidetal], der udkom [dato]...
- [“Titel”] blev trykt første gang i [*titel på antologi*, sidetal], der udkom [dato]...
- [*Titel*] udkom første gang den [dato]...

Hvis titlen i det opsamlende værk, dvs. genoptrykkets titel, ikke er identisk med førstetrykkets, tilføjes efter udgivelsesår eller sidetal: under titlen [oprindelig titel], fx:

“Tiderne” blev trykt første gang i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, den 19. juli 1808, nr. 81, sp. 1277-1279, under titlen “Til min Ven”. Det kommenterede førstetryk kan læses i sin helhed ved at [klikke her](#).

Links til førstetryk angives med sætningen: Det kommenterede førstetryk kan læses i sin helhed ved at [klikke her](#). Hvor førstetrykket endnu ikke er udgivet i GV, bruges følgende standardformulering, som efterfølgende skal ændres og forsynes med link: En kommenteret udgave af førstetrykket er under udarbejdelse.

Endelig forsynes de enkelttekster, som er trykt for første gang i det opsamlende værk med en initialkommentar, som oplyser netop denne pointe, jf. eksemplet nedenfor fra *Kvædlinger*. Således skal *alle* enkelttekster i et opsamlende værk forsynes med bibliografiske initialkommentarer:

“Til Cathrine Marie Bang” blev trykt første gang i *Kvædlinger eller Smaakvad*.

5 Anvendt litteratur

- Brøndum-Nielsen, Johs. (1942) *Danske Ordsprog*. København.
- *Danmarks gamle Ordsprog* (1979), bind 1:2, udgivet af Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Erik Petersen. København.
- Frederiksen, Niels Werner (2013) “Lucas skrev ikke så. Editionsfilologiske refleksioner over kommentering af ordsprogligt stof” i: *Betydning og forståelse. Festskrift til Hanne Ruus*, red. Dorthe Duncker, Anne Mette Hansen og Karen Skovgaard-Petersen, s. 39-52. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1845) *Danske Ordsprog og Mundheld*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1875) *Danske Ordsprog og Mundheld. Anden, af Forfatteren ændrede og forøgede Udgave*, udg. Svend Grundtvig. København.
- Kondrup, Johnny (2010) “Kommenteringens faldgruber” i: *At være sig selv nærværende*, festskrift til Niels Jørgen Cappelørn, København, s. 480-496.
- Kondrup, Johnny (2011) *Editionsfilologi*. København

- Mau, E. (1879) *Dansk Ordsprogs-Skat*, bind 1-2. København.
- Nielsen, Klaus (2017) “Om udgaven *Grundtvigs Værker*. Opbygning, principper og status” i: *Grundtvig-Studier*, København, s. 147-170.
- Schrøder, L. (1875) “[Anmeldelse af] Danske Ordsprog og Mundheld” i: *Nordisk Månedsskrift for folkelig og kristelig Oplysning*, s. 151-157. Odense.
- Toldberg, Helge (1946) *Grundtvig som filolog*. København.